

У пошуках Української цивілізації

Рецензія на книгу: Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее. Монография. – К.: ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. – 340 с.

Валентин Бушанський,
доктор політичних наук,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнопонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Микола Михальченко – скандаліст. Той, хто знає його особисто – не погодиться з моїми словами; хто читав його нову книжку „Украинская региональная цивилизация” – зрозуміє, про що йдеться. Це нестерпна і несвоєчасна книга, оскільки вже сам дух її радикально суперечить пригнобленості нашої політичної свідомості, а також гнітючості нашої політичної реальності.

Звідки ці емоційні маркери – скандал, гнітючість, нестерпність? Вони із самого тексту, автор якого знехтував академічним флегматизмом і кабінетною відстороненістю. Вони з манери письма – роздратованої, злої, саркастичної; а також із самої теми – цивілізаційні виміри України. (Чи часто ми замислюємось, і поготів – наважуємося говорити про етнічні, культурні й історичні основи нашого буття?) Те, як написана і прочитується ця книга, значною мірою зумовлено часом і простором, в яким вона з’явилася.

Появу книги не можна розглядати у відриві від особистості автора, а також ситуації написання та публікації книги. Тему „особистості автора” я залишу журналістам. А про ситуацію, певно, варто поміркувати. „Звідки пішла земля Руська?” – запитував Нестор, про літопис якого, до речі, вельми критично відгукується автор рецензованої монографії. Від часу написання Несторового тексту минуло майже тисячоліття. І напевно, вже час спитати: куди грядеш, земле Руська? За українськими дискусіями про „різновекторність”, інтеграцію до ЄС чи Митного Союзу, безперечно, вчувається тиша як відповідь на підспудне запитання про спрямованість цивілізаційного розвитку України. Прикро це констатувати, але в українській ідентичності не актуалізовані ані „міф” про витоки нашої державності, ані „міфічні” постаті її творців, ані „міфічні” образи цілей державного та суспільного розвитку. Мов Дантів персонаж, ми можемо промовити: „Пройдя свой путь земной до середины, я заблудился в сумрачном лесу”. Використовуючи метафору Миколи Михальченка, є

рація сказати, що Україна „розколена в собі”. І за цим політичним розколом очевидно є неоформленість етнічної та національної ідентичності, змістом якої і мають бути історичні міфи. Тридцять шість мільйонів мають у кишені тризубистий паспорт і цілковиту порожнечу в тій ніші свідомості, де мають міститися історичні конструкти. Як наслідок, народ із невизначеною історичною ідентичністю сахається від одних геополітичних міражів до других. Завзяте творення партійних кумирів змінюється не менш завзятим їх побиттям, за яким іде традиційний речитатив „Видибай, боженько!”. Двадцять років незалежності – життя всліпу, двадцять років – суто ситуативних політичних кроків. Персонаж Данте не годен був знайти вихід із лісових хащ не тому, що тінь поміж віковими деревами занадто густа, а тому, що тінь у його свідомості ще густіша. Вибір політичних стежок – також потребує внутрішнього світла. Але світло це в українській свідомості – занадто мерехтливе.

Книга Миколи Михальченка полемічна. І це, мабуть, призабутий жанр в українській політичній літературі. Українська політична наука, як здається, занадто остерігається „неакадемічної” лексики публічних дискусій. Засніжені вершини істин миліші нашим науковцям, ніж трясовиння дебатів. Як наслідок, дискурс ток-шоу (і медій загалом) являє собою семантичне відлуння безлічі фобій та імперських кліше, яким сповнена українська політична свідомість.

З ким і з чим полемізує Микола Михальченко? Ми звично повторюємо формулу Мішеля Фуко „влада знання”: поширення знання, зокрема й наукового – це форма реалізації влади. І повторюючи цю тезу, ми дуже часто не переживаємо її, тобто не сприймаємо етично; не прагнемо до аналізу того, в полі яких „знань” ми живемо, якими конструктами, зокрема політичними й історичними, сповнена наша свідомість. Микола Михальченко полемізує зі „знанням”, а якщо точніше – то із суспільним ставленням до „знання”, чи радше – суспільною байдужістю до прийняття й поділяння тих чи тих політичних й історичних знань, у полі котрих і народжується політична мотивація. І в цьому сенсі книга Михальченка має політико-етичне спрямування: автор скандалить, безцеремонно руйнує обивательські уявлення про українську історію, кепкує з інфантильно-конформістських пасажів про „дружбу слов’янських народів” і нахабно перевертає „колиску трьох східнослов’янських народів”.

Свого часу австрійський психолог Леопольд Сонді висунув занадто антигуманістичну гіпотезу про спадкову визначеність етичних установок особистості. Тобто схильність і здатність людини творити добрі чи злі вчинки зумовлюється не її моральними установками, а генетично. Весь жах полягає в тім, що гіпотеза Сонді підтверджується його експериментальними дослідженнями.

Весь „жах” полягає також у тім, що Микола Михальченко також певною мірою міркує антигуманістично, повсякчас акцентуючи в книзі одну й ту саму тезу: походження українського та російського народів – цілком

різне. Тож, значна частина його праці присвячена історії та сучасності українсько-російських відносин. Здійснюючи „археологію” цих відносин, Михальченко також дошукується „генетичних” основ української та російської цивілізацій. І це, як здається, доволі „антигуманістично”, оскільки весь дух просвітницької культури спонукає нас вважати, що походження народу, зокрема й етнічність конкретної людини, немає жодного стосунку до етичної та політичної сфер. У книзі можна знайти безліч освічень автора в прихильності до гуманізму і толерантності. І ці освічення, безперечно, щирі. Тож виникає питання: чому автор звертається до теми розселення слов'янських і фіно-угорських племен, побуту та політичних практик слов'ян і фіно-угорців? Напевно, як я гадаю, увага до цієї теми була породжена не так дослідницькою логікою, як інтонаційною тональністю, емоційним ключем, який стоїть у началі цієї книги. Книги народжують не лише з рацію, а й з почуттів. Логіка визначає аргументаційну канву. Почуття ж – чи буде написана книга взагалі. Книга Михальченка народжена із роздратування. Його буквально „бісить” історичне безпам'ятство, культурне рабство та політична безвольність нашої сучасності. Саме тому він і не шкодує слів, аби вибивати опори, на яких тримається „дружба слов'янських народів”, наполегливо – зі сторінки на сторінку – розвінчує історичну та культурну установку „Навіки разом”, котра до болю важлива для всіх adeptів „російського світу”. Можливо, це й дивно прозвучить, але Михальченко дивиться на Росію російськими очима. Не очима імперської Росії, а очима іншої Росії – геть непафосної і майже сумної. Так, як дивилися на Росію Микола Гоголь і Петро Чаадаєв: безкраї простори, які фізично не піддаються цивілізаційній формалізації.

Росія – закуток Євразії. Конгломерація мов, культур і ландшафтів може бути лише або розділеною між Західною та Східною цивілізаціями, а відтак і припинити своє існування, або – відштовхувати Захід і Схід за допомогою міліарної машини. Існування Росії – це існування агресивної імперії. Іншої Росії ніколи не було. Іншою Росія ніколи бути не може. Це острів між двома морями. І доки імперія зводить дамби, цей острів втримує навали хвиль.

Яке місце України й українців у проекті „російського світу”? – запитує Микола Михальченко. Це місце неприглядне – таке саме, яке мають інші народи імперії, – бути будівельним матеріалом. Микола Михальченко висловлює доволі дискусійну тези про запізнілість російського націє- й етногенезу. Однак, що цікаво, в цій питанні його погляд значною мірою збігається з поглядом ідеологів „російського світу”, які вже в самому факті відсутності етноніма, котрий позначав би приналежність до російського етносу (українець, француз, німець – іменники; натомість „русский” – прикметник), вбачають факт вселенськості – позитивного космополітизму. Відмінність лише в тім, що ця етнічна невизначеність, яка відображає тільки притаманність людині будь-якого походження певних культурно-нормативних рис (мова, релігійна приналежність, політична

лояльність), не викликає в Михальченка захвату. І причина, напевно, проста і пов'язана із відповіддю на запитання: людина існує для держави, чи держава для людини? Етнічна невизначеність значною мірою вказує на залежність самого існування російського народу від державного проекту. Немає держави – нема й народу, який мусить засвоювати ідентифікаційні нормативи.

Яку цивілізаційну альтернативу для України вбачає Микола Михальченко? Річ у тім, що вже саме питання цивілізаційного і зокрема геополітичного роздоріжжя, яке так жваво обговорюється в українських медіях, є, на думку Михальченка, штучним – це демагогія і фальш, покликані лише прикрити спроби повернути Україну в орбіту російського впливу. Тезово позицію Михальченка до снаги сформулювати так: Україна – частина Європи, а отже і має бути включена до Європейських політичних і соціокультурних структур, зокрема ЄС. Проблема лише в тім, що нині політична позиція України не відповідає цій заздалегідній цивілізаційній визначеності. Бо євроінтеграційна риторика України цілком успішно співіснує із практиками, котрі характерні для недемократичних режимів. Як наслідок – Україна залишається в статусі „пограниччя”. Саме тому М. Михальченко і в цій праці звертається до теми „Україна – лімітроф Європи”. Суть полягає в тім, що Україна і надалі залишатиметься в європейському „тамбурі”, якщо за словесними пасажами про євроінтеграцію не буде жодних реальних дій.

Однак, чи здатна Україна на такі реальні дії? Точніше – чи здатні українські політики бодай на якісь реальні дії, котрі не стосуються їхньої особистої вигоди? І найважливіше – чи спроможний український народ доручати державну владу тим політикам, котрі здатні на власне політичні дії, тобто такі, які відносяться до сфери суспільних інтересів?

Микола Михальченко написав книгу, в якій поборює історичні стереотипи, змушує відмовитися від культурної меншовартості, зокрема пресловутого комплексу „меншого брата”, розкриває засади та перспективи цивілізаційного розвитку країни, фактично вселяючи в читачів віру й надію в успішність політичного майбутнього. Проте питання: чи є цивілізаційний та історичний шанс у народу, який перебуває в полоні історичних оман і політичної дезорієнтації? Микола Михальченко налаштований оптимістично. Сподіватимемося, що він не помиляється.